

## *Recenzii*

Pierre Gassendi, *Despre atomi și libertate* (ed. Ratio et Revelatio, Oradea 2021, 411 p.)

*Despre atomi și libertate* (traducere de Adrian Niță), de Pierre Gassendi, abordează teme majore ale secolului al XVII-lea, îmbinând atomismul cu viziunea teologică într-o manieră foarte profundă și originală. Filosof și matematician important, Gassendi, tradus pentru prima dată în limba română, propune în această lucrare trei unghiuri de abordare (logic, fizic, moral), prin care analizează subiecte precum spațiul, timpul, raportul dintre suflet și corp, sufletul (natura, pasiunile), virtuțile sau fericirea.

Deși susține atomismul (atomii reprezintă principiile ultime ale lumii), consideră că acesta nu este opus creștinismului, cu condiția ca primul să admită existența ființelor nonatomice (Dumnezeu, îngerii etc.) și a părților nonatomice ale lumii (sufletul rațional, *animus*). Atomismul, în viziunea lui Gassendi, răspunde nu doar de posibilitatea existenței lumii spirituale, ci și de coerența unei lumi eterogene, cu ființe de diferite naturi și „ranguri”, precum și de probleme filosofice importante, cum ar fi raportul dintre accident, ca eveniment spontan, și legile fizice („atomii ascultă de legi inexorabile, neputând lăsa loc întâmplării”, p. 14) sau relația dintre libertatea omenească și necesitatea absolută de ordin superior (Dumnezeu), și multe altele.

Pe de altă parte, atomismul său special, cu accente empiriste, nu are implicații doar terminologice, susținând soliditatea, în detrimentul întinderii (Descartes), sau libertatea, în detrimentul determinismului (atomismul clasic), ci și metodologice, căci Gassendi agreează experimentul și observațiile empirice, în defavoarea intuițiilor „clare și distincte”.

Conceptele propuse de Gassendi sunt înțelese diferit față de predecesorii sau contemporanii săi. În această direcție, „cuvântul «necorporal» nu susține decât o negație a corpurilor sau a dimensiunilor corporale, și nu o natură pozitivă care ar avea facultăți și acțiuni” (p. 23), cu precizarea că „starea” necorporală poate fi comună mai multor ființe (intelecția e comună oamenilor și lui Dumnezeu, reprezentarea îngerilor e convergentă cu cea a lui Dumnezeu, etc.).

Într-o cheie foarte interesantă este înțeles, de asemenea, și conceptul de vid, care trebuie reprezentat în relație cu obiectele existente, nu în sine, așa cum se obișnuiește: „Este adevărat că vidul, nimicul, tenebrele nu se concep

pozitiv, adică printr-o idee pozitivă; dar, cum nimeni nu neagă faptul că tenebrele nu s-ar concepe în mod negativ sau mai degrabă exclusiv, ca atunci când spunem că nu există lumină în aer, tot la fel nu trebuie negat că vidul sau o capacitate vidă nu se poate concepe în mod exclusiv sau prin excluderea oricărui corp dintr-un loc; este ca atunci când presupunem că scoatem aer dintr-o cameră, și spunem că această cameră este vidă sau, ceea ce este același lucru, că nu există nimic în cameră” (pp. 25-26).

Tot în linie terminologică aparține intră și timpul: „Așa cum în natură există un spațiu incorporeal care este numit imaginar, dar în care constă natura locului, tot la fel se pare că există o anumită durată incorporeală sau independentă de corpuri și care, deși este numită imaginară, este totuși cea în care constă natura timpului” (p. 29). Cu toate că timpul este exterior corpurilor, independent de mișcarea acestora, el nu este liniar și obiectiv, așa cum sugera Newton: „Timpul se compară mai bine cu flacăra unei candelă, a cărei esență constă atât de mult în curgere, încât este altceva în fiecare moment, și nu este niciodată identică cu ceea ce era mai înainte, nici cu cea care va fi ulterior; natura timpului constă atât de mult în curgere, încât tot ceea ce a decurs de aici nu mai este în prezent și tot ceea ce trebuie să decurgă nu este încă” (p. 30).

În ceea ce privește întregul, cosmosul, nu putem avea o imagine clară, căci „e greu să știm dacă acest întreg este ceva de felul unei plante sau animal, adică dacă există o anumită forță răspândită în lume care să-i însuflețească părțile și să-i întrețină conexiunea, așa cum există în noi și în membrele noastre o anumită forță sau tărie care menține întreaga economie a corpului prin care trăim, simțim, ne imaginăm, ne mișcăm și a cărei absență ar face ca toate aceste funcții să înceteze” (p. 59). Cu toate acestea, putem accepta că părțile lumii pe care le vedem între limitele omenești, există și în ansamblul universului. De pildă, „Dumnezeu este răspândit în toate lucrurile prin esență, prezență, putere, el întreține toate lucrurile, conduce toate lucrurile și însuflețește oarecum toate lucrurile”, astfel că „nimic nu ne împiedică să susținem această opinie și să spunem în acest sens că lumea este însuflețită, cu condiția să se înțeleagă că Dumnezeu este un suflet asistent și nu informant, adică nu o parte ce compune lumea, ci moderatorul și guvernatorul lumii, așa cum cel care conduce o navă nu este o parte, ci este conducătorul navei” (p. 61).

În această ordine de idei, trebuie să admitem rațional că și sufletul, o altă existență nonatomică a lumii, se găsește peste tot în univers, fie sub forma unor părți distincte unele de altele (îngerii, sufletele oamenilor), fie sub

forma unui suflet universal, atotputernic (Dumnezeu), fără a intra pe tărâmul panteismului: „A se pretinde, așa cum am insinuat deja, că ar putea exista un suflet universal al lumii, care este fie incorporeal, fie același lucru cu substanța divină, care este o formă nu numai asistentă, dar informantă, sau care intră ca o parte în compoziția lumii și în raport cu care sufletele umane și ale animalelor ar fi membri (...) înseamnă cu siguranță o nebunie și o împietate insuportabilă” (p. 62).

Pe lângă idei originale, lucrarea de față prezintă și avantajul unei exprimări clare, cu fraze scurte, adesea cu exemple ușor de înțeles pentru cititor. În sprijinul acestui stil, se mai adaugă și analizarea succintă a punctelor de vedere istorice în legătură cu fiecare temă, urmată de alegerea unei teze centrale și argumentarea solidă a acesteia.

(Ionuț Răduică, University of Craiova)

Ion Militaru, *Viața elementelor. Trei exerciții de căutare a fericirii* (ed. Institutul European, Iași, 2020, 139 p.)

Între ontologie și hermeneutică se presupune în mod tipic că există un fel de incompatibilitate, cel puțin pentru că prima, cu pretențiile sale de normativitate, ar fi mai restrictivă, în timp ce hermeneutica ar fi mai permisivă, ar îngădui mai multă libertate, o atitudine mai relaxată față de principii, oricare ar fi aceste. Exercițiile de ontologizare din *Viața elementelor* par să arate că cele două pot merge împreună. De altfel, aproape ca o regulă, lucrările lui Ion Militaru conțin nenumărate exerciții de acest fel. Ele vizează personaje literare, opere, autori, biografii ale autorilor de literatură și filosofie, concepte, epoci culturale. „Iubirea lui don Quijote”, scrie în *Abstracția iubirii. Încercare de erodicee* (București, Editura Academiei Române, 2010), spre exemplu, „este lipsită de angajament ontologic”, pentru că „nu moare precum Romeo din cauza iubirii. Nu-și ontologizează iubirea, el moare biologic, ca om și muritor. Nu moare prin și din cauza iubirii, nu moare ca ființă îndrăgostită, iar moartea nu-i vine din logica iubirii așa cum îi venise iubirea din logica ideii de cavaler rătăcitor” (p. 91). Pe de altă parte, ontologia își găsește adesea expresie în variate formule literare, filosofice, artistice. „Este întreaga imagine a dezideratelor de suprafață”, scrie Militaru într-un comentariu la afirmațiile lui Macbeth („Nu-i totul a fi ce ești, A fi în tihnă-i totul”) intitulat „Tragedia *totului* și a *părții*” (*Prometeu moare azi*, Editura Academiei Române, 2012, pp. 58-59),